

1925 чылдың
август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 10
(18285)

2013 чылдың
ЯНВАРЬ 29,
вторник

Садар өртээ 5 рубль

e-mail: shyntuva@mail.ru, shyntuva@yandex.ru

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

http://shyn.ru

ОПАН САТТЫҢ АЛДЫН ТИИЛЕЛГЕЗИ

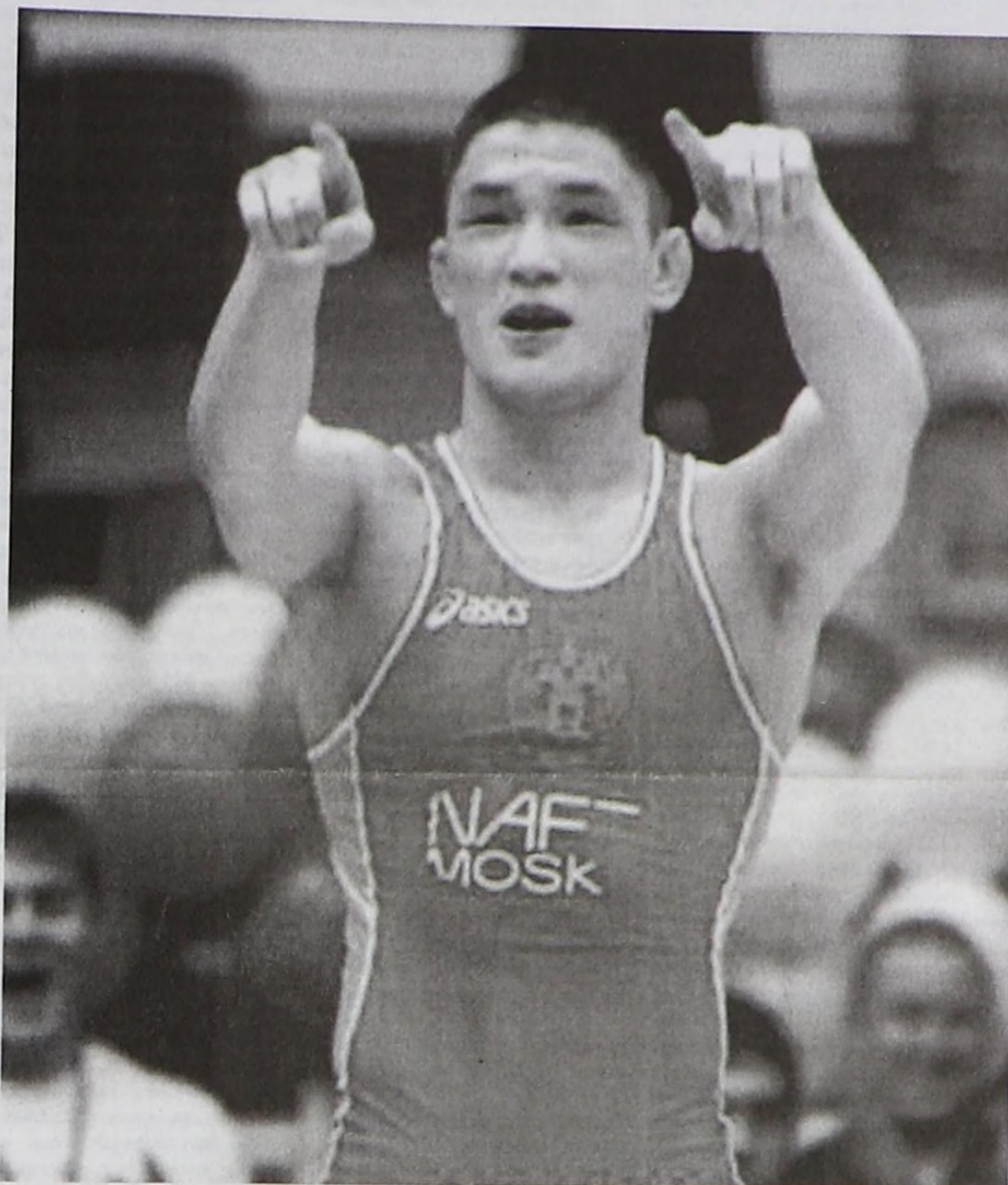
Январь 26-да хостуг болгаш херээжен улус хүрежииниң талазы-биле делегей чергелиг «Иван Ярыгин» Голден гран-при маргылдаага тыва спортчу Опан Сат 60 кг деңзиге чедир категорияга алдын медальды таллап алган.

Түннел оюнга ол Красноярск хоорайдан Александр Ягомоев-биле ужуражы береш, 2:0 сан-биле тиилээн. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-ол тиилекчиге оон чемпион едигээжинче үнер мурнунда айыр чедирери-биле долгаан. Шолбан Валерьевич Опанны айынналчак тиилелге-биле айыр чедирип, оон алдын медалы бүдүн Тываның тиилелге-дээрзин демдеглээн. «Бис

«Бис сен дээш чоргаарланып тур бис, Опан. Чараш тиилелгең дээш четтирдивис! Бис кезээде сээң чүткүлдүүңге, чаныш-сыныш чогуңга, кызымааңга, тиилелгеңге бүзүрөп турган бис».

дээш чоргаарланып тур, Опан. Чараш тиилелгең четтирдивис! Бис кезээде чүткүлдүүңге, чаныш-сыныш чогуңга, кызымааңга, тиилелгеңге бүзүрөп турган бис» деп, республиканың Баштыңы телефон дамчыштыр чугаан. Европаның ийи дакпыр чемпиону Опан Сат Россияның шыырак дээн спортчуларының дээзи деп санаттынып турар. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Опан Сатка оон чешкинери дээш найысылал-чурттаары-биле, шынарлыг өткел ажылдарын чоруда-биле таарымчалыг байдал-болур кылдыр Кызыл хоорайга бажыңны берген.

Амгы үеде Новосибирск аймада кикбоксинг талазы-маргылдаалар эртип турар. Шолбан Валерьевич сургакчылаашкын айыынаа чоруп тургаш, тыва оксерлар-биле ужуражып, ишкinnerни күзээн.

Делегей чергелиг «Иван Ярыгин» Голден гран-при маргылдааның чемпиону Опан Сат.

Ийи дакпыр чемпион Опан Сат якут журналист Николай Константиновка «Иван Ярыгин» маргылдаазының бетинде интервью берип тургаш, чүгле тиилелгеже чүткүлдүт болурун чугаалаан. Тываның алдарлыг спортчузу эрткен чылгы гран-приге түннел оюнга дагестан Расул Муртазалиев-биле таваржы бергеш, ийи черни алган.

— Опан, кайың сен?

— Тываның найысылалы Кызылдан 220 км черде турар Чадаана хоорайга төрүттүнген мен. Амгы камгалал сайыды Сергей Кужугетович Шойгу — мээң чаңгыс чер-чурттуум-дур. Арта-ла чаңгыс хоорайдан бис. Өг-бүлөм Кызылче көже бээр-ге, аңаа өскөн мен. Бажыңывыс чанынга хостуг хүреш секциязы турган. Ол дугайын билип алгаш, дораан кирип алган мен. Бир дугаар маргылдааларымны, ам сактырымга, мени 15 се-

кунда иштинде октаптар турган (каттырган).

— Красноярскиже канчап чедер бергениң ол?

— Тренерлеримниң сүмелээни-биле. Мени аңаа кым-даа манаваан, кым-даа чалаваан турган. Бодум тренер Ислам Матиевке чедер бергеш, мени белеткээрин диледим. Оон эгелээш бо хүнге чедир ол мээң хууда тренерим бооп турар. Амгы үеде Красноярскиниң төвүнде ажыл-албан бажыңында чурттап турар мен. Ол дораан-на болу бербээн, мен аңаа чеди чыл дургузунда четкен мен.

— Сен каш чылдар дургузунда Россияның чыныгы командазының ийи дугаары бооп турар сен. Өске чурт дээш үнер күзелиң бар бе?

— Чок, чүге дизе мен чурт-туң бир дугаар апаарыңа бүзүрээр мен. Бесик Кудуховту ыяап-ла тиилеп алыр мен. Ол ышкаш 66 килге чедир деңзи-же кирер бодабайн тур мен. Мага-ботта артык кил талазы-

биле бергедээшкин чок, 7 хире килди чидирер дээш халып турар мен. Эрткен чылгы сезон меңээ шала ортумак деңнелге эрткен, бо чылын оон-даа бедик түннелдерни чедерин кызыдар мен.

— Бо чылдан эгелээш делегейниң ийи дакпыр чемпиону Виктор Лебедев силерниң деңзиңерже шилчээн болгай.

— Кирип моорлазын! Эки адааннажылга кижини оон-даа күштүг болдурар, ынчангаш мен чүгле аңаа өөрүүр мен. Шыырак удурланыкчылар хөй болган тудум, меңээ эки болур.

— Ам болур Ярыгин маргылдаазыңа кымнарны кол удурланыкчылар деп санаар сен?

— Красноярскиге чуртувустуң шыырак дээн спортчулары келир, ол дээрге биске Европа чемпионатында болгаш Делегей кубогунче шилилге-дир. База ол ышкаш даштыкыдан база шыырак спортчулар келир. Сорулга — чүгле тиилелге!

Николай КОНСТАНТИНОВ.

Чурукту Интернеттен алган.

ЧАҢГЫС ДЕМНЕЖИЛ- ГЕНИҢ 100 ЧЫЛЫНГА

Тыва биле Россияның чаңгыс демнежилгезиниң база Кызыл хоорайны үндөзлээниниң 100 чылынга белеткел кандыг чоруп турарын Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Михаил Козловтуң дарга-лааны организастыг комитеттиң ээлчеглиг хуралында чугаалажып көргөн.

Юбилейлиг байырлалдарның программасында хөй культура-массалыг хемчеглер көрдүнгөн, оларның аразында Москва хоорайга Тываның Культура хүннерин эрттирери. Культура сайыды Вячеслав Донгактың бодалы-биле алырга, чурттуң төвүнге Тываның чогаадкчы коллективтериниң боттарының программаларын көргүзериниң эң эпиг үези — сентябрь айның ийиги чарты. Тыва артистер программаларын Москвага каяа көргүзериниң айттырылганын ажылчын бөлүк чугаалажып турар. Найысылалдың

2012 чылда болгаш бо чылдың январь айда планнаттыңан 54 хемчеглерниң 31-и күүсеттинген, узун хуусаада планнаттыңан хемчеглер-биле ажылдар чоруп турар.

эң дээр, Кремльдин съездилер Ордуну дээн ышкаш, сценаларын ээлээр дээн күзөл база бар. Культура хүннериниң үезинде Күрүне Думазыңа болгаш Федерация Чөвүлелинге Тываның презентациязын кылырын өөренип көрүп турар.

Оргкомитеттиң кижигүннери Культураның болгаш дыштанылганың Национал парыгының, Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының, Улусчу чогаадылга бажыңы болгаш Национал музейни эде чаартырынче улуг кичээнгеи салган. Амгы үеде Национал парктың чаартылгазының төлөвилел-смета документтери бар, ону боттандыраарының ажылдары бо чылдың апрель 15-тен орай эвезе эгелей бээр деп, Тудуг болгаш коммунал ажыл-агыйны модернизастаар яамының сайыдының бирги оралакчызы Мерген Хомушкунуң наткан. Кол-кол «юбилейлиг» объектилерге ажылдаар организацияларны тодардыр сорулга-биле аукционнарны чорударының чагыгларын февраль 1-ге чедир кирирерин Тудуг яамызынга дааскан.

gov.tuva.ru-дан.

Тыва Республиканың Чазаанда

КҮРҮНЕ ЧӨВҮЛЕЛИ
ТУРГУСТУНУП ТУРАР

Тывага Республиканың
Күрүне Чөвүлели тургусту-
нар.

Ооң кол сорулгазы — регион-
нун социал-экономиктиг хөг-
жүлденин эң кол айтырыглар-
ын өөренип болгаш сайгарып
көрү, күөскчи болгаш тус чер
бот-башкарылга органны-
ның ажил-чорудулгазының кол
угланышкыннарының талазы-би-
ле концептуалдыг шийтпирлерни
ажылдап кылыры. Тыва Респуб-
ликаның Күрүне Чөвүлелин
бир дугаар организастыг хуралын
беткээр талазы-биле ажилчын
бөлүккө айтышкын берип тура,
республиканың Баштыңы Шолбан
Кара-оол мында дээн:

— Район администрациялары-
ның баштыңнары, Кызыл болгаш
Ак-Довурак хоорайларның мэрле-
ри, муниципалдыг тургузугларның
баштыңнары ыяап кирген турар
мындыг органны тургузары бистиң
мурнувуста салдырган сорулга-
ларны шийтпирлээринге бүгү күштү
мөөнээринге эки рольду ой-

наар ужурулг. Чүнүң-даа мурнун-
да кайгамчык болушкун — Тыва
биле Россияның демнежилгези-
ниң 100 чылынга белеткел-биле
холбашкан бүдүн комплекстиг со-
рулгаларны шийтпирлээр чугула.
Мурнувуста янзы-бүрү деңгелдин
болгаш угланышкынның ажил-
дары дыка хөй. 2013 чылда өзек
сорулга — «Бир суур — бир бү-
дүрүлг» губернатор төлөвилелин
боттандыраы бүгү күштү мөөн-
нээр күженишкенин, чаа арга-
ларны ажилдап кылырын негеп
турар. Бо болгаш өске-даа улуг
сорулгаларны боттандыраырга
чугула бедик, профессионал дең-
гелге коллективтиг сайгарылгалар
негеттер, ынчангаш бо бүгүгө
чогуур салдарны чаа тургустунуп
турар орган — Күрүне Чөвүлели
чедирер ужурулг.

Республиканың Күрүне Чөвү-
лелин бирги хуралы февраль
эгезинде, сарыг шажын кален-
дары-биле Чаа чыл байырлары
— Шагаа бүдүзүндө эрттирери
планнаттыган.

Хову-Аксы суурда

ЧУРУМ ЕЗУГААР

Онза байдалдар уржукта-
рын чайладыр талазы-биле
дүрген хөдөлүр штабтың дың-
надып турары-биле алырга,
эрткен дыштаныр хүннерде
Хову-Аксы суурнун Мир бол-
гаш Май 1 кудумчуларында 7
хөй аал чурттаар бажыңнар-
ны төпчүткен чылыг ханды-
рылгазынга кошкан.

Январь 28-тиң эртенги шакта-
рында чуртталга фондузунун 18
объектинде азы 638 кижиле, оон
иштинде 238 уруглар чурттал ту-
рар 234 квартираларда чылыг бар.
Чылыгже кошкан квартираларның
иштики температурасы кадар 24
градус. Январь 28-те 20 чурттал-
га оран-савазын азы 868 кижиле
чурттал турар 246 квартираларже
чылыгны дамчыткан. Гагарин бол-
гаш Спортивная кудумчуларында
беш бажыңда катал тургузарының
ажылдары доостур четкен.

Чылыг четкилеринде септелге
ажылдарының доостурун көрүп
тургаш, квартал аайы-биле арткан

чуртталга бажыңнарын чылыг-
биле хандыраар. Одалганы катал
тургузарының ажилдарын 125 ки-
жиден тургустунган 18 бөлүк күү-
седип турар.

Кожуун төвүнүн 12 социал
объектилеринин чүгле чаңгызы —
СПТУ-9-тун өөредилге корпусу,
катал тургузарының ажилдары
доозулган-даа болза, чылыгның
үнденини №2 бойлерже кош-
тунмаан. Ону баштай чуртталга
бажыңнарын одалга системазын-
га долузу-биле кошкан соонда
күүседир деп шийтпирлээн. Хо-
ву-Аксы ЧЭТ-те №4 котел чурум
езугаар ажилдап турар. №5 котел
— курлавырда. 21 хүннүн дургу-
зунда одал болур азы 2186 тонна
хөмүр-даш курлавыры бар. Амгы
үедө суурнун шупту бойлерлери
соок суг хандырылгазында кош-
тунган. Квартал иштинде соок суг
хандырылгазының четкилерин кат-
тал тургузар база чылыг четкиле-
рин салыр талазы-биле ажилдар
чоруп турар.

Ужуражылганың түңнелинде

АЖЫЛЧЫН БӨЛҮКТҮ
ЧОРУДАР

Чаа модульдуг хөмүр-
даш чылыг электри стан-
циязының (ЧЭС) тудуун
төлөвилелдээринин дуга-
йында Тываның Баштыңы
Шолбан Кара-оол болгаш
«Е4-СибКОТЭС» ХАН-ның
чингине директору Юрий
Елисеев Новосибирск хоо-
райга ажилчын ужуражылга
үезинде чугаалашкан.

Төлөвилелди бүгү талазындан
сайгарып көөрү-биле компания-
дан ажилчын бөлүктү Тываже
чорударының дугайында дугуруш-
кан. Баш удур медээлер езугаар
ук ажилчын бөлүк республикага
февраль айда келир. Төлөвилелди
ажылдап кылырда ТР-нің Улетпүр
болгаш энергетика яамызының
оон мурнунда дугуруш турганы
езугаар чех специалисттериниң кир-
жилгезиниң аргазын база көрүп
турар. Кызыл хоорайга 300 МВт

чедир күчүлүг ЧЭС-ти тудуп шы-
даар инвесторларны ТР-нің Ча-
заа бир дугаар чыл эвес дилеп
турар. Бо төлөвилелче КНР-нің
компанияларын безин хаара тудуп
турган. «Кызылдың ЧЭТ» — на-
йысылалда чылыг хандырылга-
зының чаңгыс үнденини. Оон де-
риг-херексели шагда эргижирээн,
ажылчын коллективтин тура-со-
руу-биле ол ажилдап турар дээр
болза, частырыг чок. Төптүн өңчү-
хөреңги ээзи — ТГК-13 — объекти-
ге чаартылга хемчеглерин амды-
зында планнавайн турар.

ЧЭТ-тин кызыгаарлаттыган
аргалары, оон эргижирээн де-
риг-херексели кышкы үедө
айыыл-халапты тургузуп болу-
рундан аңгыда, Тываның найы-
сылалының хөгжүлденин база
оожумнадып турар.

ТР-нің албан-езузу-
нун сайтызындан.

Инновация ажил-чорудулгазында

БУРУНГААР БАЗЫМНАР

Тыва Республиканың Ча-
зааның Даргазының оралак-
чызы база ТР-нің Чазааның
чанында эртем-техниктиг
чөвүлелдин президиумунун
даргазы Анатолий Дамба-
Хуурактын удуртулгазы-биле
инновация ажил-чорудулга-
зының байдалының болгаш
хөгжүлденин аргалары-
ның дугайында айтырыглар-
ны чөвүлелдин ээлчеглиг
хуралына сайгарып көргөн.

Күрүне деткимчезинин ачы-
зында 2007 чылдан тура, Тывада
23 биче инновация компаниялары
база оон мурнунда тургустунган
4 компания ажил-чорудулгазын
уламчылап турар деп, ТываКУ-нун
инновация болгаш информати-
зация эргелелиннин начальниги
Орлан Ойдууаа дыңнаткан. Эрт-
кен үе дургузунда ийи улуг ин-
вестиция төлөвилелдерин херек
кырынга боттандырган: чазын
тарыыр кызыл-тастың «Чагы-
тай» чаа сортун өстүрүп непе-
редиринин талазы-биле Тываның
көдээ ажил-агый эртем-шинчилел
институдунун төлөвилели база
даг-болбаазырадылга бүдүрүл-
гелеринин артынчыларын болбаа-
зырадыр технологияларны чогаа-
дырының талазы-биле Тываның
бойдус курлавырларын комплек-
стиг шингээдиринин институтунун
төлөвилели.

Республикага инновация ажил-
чорудулгазын сайзырадыры-биле
2013-2014 чылдарда тускай со-
рулгалыг регионалдыг програм-
маны хүлээп алган. Оон мурнунда
2011-2012 чылдарның програм-
мазы езугаар 12,1 млн. рубльди
ажылгаан: 2,9 млн. рубль — рес-
публика бюджетинден, 9,2 млн.
рубль — федералдыг бюджеттен.
Машина тудуу, информатистыг тех-
нологиялар, туризм, көдээ ажил-
агый, тудуг материалдары болгаш
демирден кылыглар база эмчи
талазы-биле ажил-ижин чорудуп
турар 24 биче инновация компа-
нияларына республика бюдже-
динден акша-хөреңги деткимче-
зин көргүскөн. Программаның
боттандырылгазының үезинде 59
ажылчын олуттар тургустунган,
компанияларның ажилдап эге-
лээнинден тура, 8 млн. рубльге
дең бараан саарылгазы болган,
төлөөн үндүрүлгелериниң түнү — 557
мун рубль, социал санажылга —

723 мун рубль.

Инновация ажил-чорудулгазы-
ның кол көргүзүлгелеринин бирээзи
— камгалаттыган херечилелдер-
ниң болгаш патентилериниң саны.
Эрткен чылдың дургузунда тыва
эртемденнеринин белеткээр ажил-
дарына алды патентини база
ЭВМ-нің программаларының база
медээлер баазызының бүрүткел-
иниң дугайында 11 херечилелди
тывыскаан.

ТываКУ-нун иштинде тургустун-
ган 5 биче инновация бүдүрүлгө
черлеринин ажил-чорудулгазы-
ның кол угланышкыннарын Ор-

кай модульду ажилдап кылып
лээн.

Республиканың хоорай, с-
ларының агаарының одалга үе-
де хирленишкенин, тудуп
рар оран-саваның сейсмолог-
суг-үер байдалдарда быжы-
лыын санаар модульду чогаа-
дырының айтырыглары шийтпир-
тинип турар.

2012 чылда ТываКУ-нун студ-
тилер бизнес-инкубатор бааза-
га 8 чогаадыкчы бөлүктөрүн тур-
кан: телевидение, веб-диз-
программа болгаш моделиро-
ние, чурагайлыг болгаш комп-

“Ийи улуг инвестиция төлөвилелдер
херек кырында боттандырган: чазы
тарыыр кызыл-тастың «Чагытай»
чаа сортун өстүрүп непередиринин
талазы-биле Тываның көдээ ажи-
агый эртем-шинчилел институтунун
төлөвилели база даг-болбаазырадыл-
бүдүрүлгелеринин артынчыларын бо-
баазырадыр технологияларны чогаа-
дырының талазы-биле Тываның бой-
курлавырларын комплекстиг шингээ-
диринин институтунун төлөвилели

лан Ойдууаа онзалал демдеглээн.
Чижээлээр, 2012 чылда «Строй-
интех» КХН пенобетон бүдүрүл-
гезин аайлаштырып, 200 мун
рубль түнүг продукцияны садып-
саарган. Программа чүүлдерин
ажылдап кылгаш, кириеринин та-
лазы-биле 349 мун рубль түнүг
ажылдарны «АйТи-Юниверс» КХН
күүсеткен. Тываның девискээ-
ринде «Чойганның минералдыг
суглары» бойдус комплекзинин
шинчилелин төлөвилелин бот-
тандыраы-биле Орус географ-
тыг нитилелдин 2 млн. рубль
хемчээлди грантызын «Аржаан-
Лаб» ойнап алган.

ТываКУ-нун санап үндүрер
төвү (2011 чылда тургустунган)
математика, физика, химия, био-
логия, сейсмика эртемнеринин
адырларында бодалгаларны бо-
даарына херек сан хевирлерин
шенелдеже кириген. Эмчи-социал
чидиг айтырыгларның талазы-би-
ле Тываның эртем-шинчилел ин-
ституду болгаш санап үндүрер төп
республиканың чурттакчы чонунун
чуртталгазының үргүлчүлээринге
салдарлыг чамдык чүүлдериниң
шимчээшкенин өөренип көөр тус-

тер дериг-херекселиннин техник
хандырылгазы, электроннуг
кумент эргилдизин кириери
дээш, оон-даа өске.

Инновация ажил-чорудулга-
зында бурунгаар базымнар ба-
даа болза, эртем база чогаадык-
чыл бөлүктөрүн чогуур яамылар
биле кошкак харылзаазы ба
инновация ажилдарының үлетп-
болгаш көдээ ажил-агый бү-
рүлгелеринде долузу-биле ажи-
латтынмайн турары нийти хөгжү-
деге шаптараазыннарын тургу-
турар.

Илеткелди сайгарып тур
инновация ажил-чорудулгазын
сайзырадыр талазы-биле чогуу
сүмелерни ТР-нің Чазаанче ки-
ген. Тодаргайлаарга, яамы
болгаш ведомстволарның ажи-
чорудулгазының үре-түннелди
илеридир көргүзүлгелер аразы
инновацияларга хамаарышты
күрүне чагыгларын кириргенин
база боттарына хамаарышты
бүдүрүлгө черлеринде иннова-
ция ажилдарын ажылгаанын илер-
дир көргүзүгүнү немээрин хура-
дың киржикчилери саналдаан.

«Эксперт-ТВ»-ниң дорт эфири

УЖУРАЖЫЛГАГА КИРЖИР

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун Мос-
ква хоорайга ажилчын сургакчылаашкынынга дүү
шүр «Эксперт-ТВ» медээ-аналитиктиг хамаарышпас
телеканал ону январь 29-та дорт эфирже чалаан.
ТР-нің Чазааның Даргазының келиринин дугайында
баш бурунгаар чарлаан дээрзин редакцияның
ажылдакчылары дыңнаткан. Ужуражылгага «Кызыл
— Курагино» демир-орук тудуунун төлөвилелин
салым-чолунун база регионунун социал-экономика
хөгжүлденин дугайында айтырыглар колдаар.
Дорт эфир Москваның шагы-биле 18.00 минута
турда эгелээр. Оон аңгыда билдингир социал чет-
ки таварыштыр Шолбан Кара-оолдун Новосибирск
хоорайга келирин билип алгаш, «Эксперт-Сибирь»
журналдың корреспондентизи Сергей Чернышев
Шолбан Кара-оолдан январь 29-та интервью алып
деп дугурушкан. Аңаа туризм, орук-транспорт сис-
темазының, одалга-энергетика комплекзинин
хөгжүлденин дугайында чугаалажыр.

Элегестин хөмүр-даш мөөн чыдымнарын шингээ-
дир-биле кады «Кызыл — Курагино» демир-орук
тудуунун төлөвилелин моон сонгаар салым-хуузу-

нун талазы-биле федералдыг МИЧ-терниң сонун
галы улам күштелген дээрзин Тываның Баштыңы
парлаалга албаны демдеглээн. Оон аңгыда Шолба
Кара-оолдун чылыг хандырылгазының система-
зын чаартылгазын федералдыг чергелиг шийтпир-
лээр дээн үзел-бодалы хөйүнү кичээнгейин хаа-
тукан. Келир неделяда Москва хоорайга Шолба
Кара-оолдун ээлчеглиг сургакчылаашкынының
үезинде ИТАР-ТАСС медээлер агентилелиннин кол
респондентилери ТР-нің Чазак Даргазынга баш
айтырыгларын салырын планнап турар.

Тываның Баштыңы Москва хоорайга ажил-
ужуражылгаларының үезинде одалга-энергетика
комплексинин объектилеринин чаартылгазы, орук-
четкизинин хөгжүлдеси, Каа-Хем суурга спорт
культура төвүнүн тудуу дээш, оон-даа өске айтыры-
ларны федералдыг яамыларның болгаш ведомстволар-
ларның удуртукчулары-биле чугаалажыр. Шолба
Кара-оол оон аңгыда Россия Федерациязының Ча-
зааның калбак хуралына киржир.

ТР-нің албан-езузу-
нун сайтызындан.

Чурагай телевидениези

90 АЖЫГ ХУУЗУН ХААРА ТУТКАН

Тываның чурттакчы чонунун 90 ажыг хуузу чурагайлыг теле-дамчы-ылга-биле хаара туттунган дээр-ин ТР-ниң Чазаның Даргазының ирги оралакчызы Михаил Козлов-иле ужуражылга үезинде «Рос-сияның телевидение болгаш ра-дио-дамчылыг четкизи» (РТРС) ФКУБ-туң директору Дмитрий Землянский дыңнаткан. «Тываның евискээринге чурагай телевиде-изин кириериниң талазы-биле луг хемчээлди төлевилелди кады-оттандырып ажилдааныыс дээш республиканың Чазаның РТРС-тиң урунундан четтиргенимни илереп тур мен. «2009-2015 чылдарда Россия Федерациязынга телера-дио-дамчыдылганың хөгжүлдэи» с-кай сорулгалыг федералдыг программа езугаар ажилдап эге-рин 12 регионнар аразынче Тыва республика кирген турган. Эге чадазы бирги мультиплекстин дамчыдылганың четкизи-биле республиканың чурттакчы черле-риниң хөй кезиин хаара туткан деп бөгүн бүзүрелди-биле чугаап болур. Ажылгалче үш черни ирери арткан: «Арыг-Үзүү», «К-Туруг», «Орбита». Аңаа ажыл-рны 2013-2015 чылдарда доо-рын планнап турар бис. Ниити-биле республиканың 95 ажыг

хуу чурттакчылары чурагайлыг хевирге 8 Россия каналдарын ха-ласка көөр аргалыг апаар» — деп, Дмитрий Землянский чугаалаан. Тыва Республика иштинде «чурагайже» шилчилгени РТРС-тиң Тывада салбыры — Республика-ның телевидение дамчыдар төвү (РТДТ) чедишкинниг күүседип турар. Олар бо хуннерде боттары-ның 50 чыл юбилейин демдегеп эрттирген. РТДТ-ниң директору Андрей Максименконун чугаалап турары-биле алырга, чурагайлыг

дораан КТРК-ның регионалдыг дамчыдылгаларының талазы-би-ле айтырыг шийтирилген. Бөгүн бар 8 федералдыг ка-налдарга (Бирги канал, Россия-1, Россия-2, НТВ, Санкт-Петербург-5-ки канал, Россия-Культура, Россия-24, Карусель) немештир 2013 чылда «Россияның хөй-ниити телевидениези» каналды кириер. РТРС-тиң удуртулганың Тыва-же бирги аалдашкыны болган. Ынчангаш ооң-биле чүгле техниктиг хөгжүлдени эвес, а оон-даа өске

«2009-2015 чылдарда Россия Феде-рациязынга телерадио-дамчыдылганың хөгжүлдэи» тускай сорулгалыг фе-дералдыг программа езугаар ажилдап эгелзэн 12 регионнар аразынче Тыва Рес-публика кирген турган. Эге үе-чадазы бирги мультиплекстин дамчыдылганың четкизи-биле республиканың чурттакчы черлериниң хөй кезиин хаара туткан деп бөгүн бүзүрелди-биле чугаалап болур.

телевидение дамчыдылганың шил-чэн түннелинде мультимедийлиг, интерактивтиг ачы-дузалар хөгжүүр. «Тыва» КТРК-ның дамчыдыл-галарын чурагайлыг хевирге ки-риериниң аргазын база ужуражылга үезинде чугаалашкан. РТРС-тиң ажилдакчыларының тайылбыры-биле бирги мультиплексте тус чергениң медээлерин болгаш рекламаны кириери чоокку үе-ниң шийтири: амгы үеде ТР-ниң РТДТ-те мультиплекстер таарыш-тырар төптү кири тургускан. Ооң сорулгазы — федералдыг програм-малар чыындызын региончудар. Спутник курлавырларын аңгылаан

төлевилелдерниң боттандырыл-гын холбаштырып турар. Дмитрий Землянскийниң чугаалап турары-биле алырга, Россия биле Тыва-ның демнежилгезиниң 100 чылын таварыштыр Кызыл хоорайда рес-публиканың эң кол телесуургазын архитектурлуг чырык каасталгазы-биле шимээрин планнап турар. «Россияның телевидение болгаш радио-дамчыдыл-га четкизи» (РТРС) ФКУБ-туң директору Дмитрий Зем-лянский-биле ужуражылга-ны ТР-ниң Информатизация болгаш харылзаа яамызының деткимчези-биле эрттирген.

Шилилгениң түңнелдери-биле

10 БУДУРУЛГЕ — ТИИЛЕКЧИЛЕР

«Евразияның тергийн бараан-ы болгаш ачы-дузалары — Гем-ма» делегей чергелиг мөөрейниң чеглиг шилилге үе-чадазының лекчилери илереттинген. Ооң нелдери-биле 2012 чылда 710 үрүлге черлери, ооң иштинде

шаңнатканнар.

Кызыл хоорайга бүдүрген «Московская», «Сервелат», «Сер-велат Итальянская» колбасалары дээш хууда сайгарлыкчы Яков На-неташвили тиилзэн, «Тывамолок» КУБ ажыг сүттен бүдүрген «Хойт-

ипотека» чээлизиниң талазы-биле сүмелер берип, чер участоттары, чуртталга болгаш коммерцияның шимчeves өңчү-хөреңгилери-биле дугуржулгалары кады чорудуп ту-рары дээш «Недвижимость Плюс» компаниязын база ооң удуртукчу-зу хууда сайгарлыкчы Владимир Руденкону шаңнаан. Уругларның дыштанылганын шынарлыг орга-низастап турары дээш «Орленок» лагерни тиилекчи болган.

«Евразияның тергийн бараан-нары болгаш ачы-дузалары — Гем-ма» делегей чергелиг мөөрейниң чылдың эртер ээлчеглиг шилилге үе-чадазының байырлыг езулалы РФ-тиң Президентизиниң Сибирь-ниң федералдыг округунда Бүрүн эргелиг төлээзиниң деткимчези-би-ле база 2012 чылдың декабрь 26-да Новосибирск облазының Чазаның улуг залына болуп эрткен «Сибирь дугуржулгалары» Россия Федераци-язының субъектилериниң эконо-миктиг харылзаазының регионнар аразының ассоциациязының баш-карылгалы-биле эрткен.

Киржикчилер 2013 чылдың чазын Новосибирск облазының Чазаның Бажынынга мөөрейниң төңчү үе-чадазынга, ооң дээди шаңналы алдын «Гемма» статутканы тыпсыр үеде база катап чыгыр.

ТР-ниң албап-езузуңуң сайтызыңдан.

«Евразияның тергийн барааннары болгаш ачы-дузалары — Гемма» делегей чергелиг мөөрейниң ээлчеглиг шилилге үе-чадазының тиилекчилери илереттинген. Тыва Респу-бликадан аш-чем барааны, үлетпүр продук-циязы, ачы-дузалар чедирер адырларның 10 бүдүрүлге черлери кирген.

«Евразияның тергийн барааннары болгаш ачы-дузалары — Гемма» делегей чергелиг мөөрейниң ээлчеглиг шилилге үе-чадазының чедирер адырларның 10 бүдүрүлге черлери кирген. Ооң иштинде айыттыг санче кирген. Ошунту мөөрейниң шилилге адазының медальдарына база чилелдеринге төлөтпиг болган. Уругуунда мөңгүн бар, газ ижер суг «Бай-Хаак Аква», «Бай-Хаак» КХН база газ ижер суг «Аржаан-Суу» дээш сайгарлыкчы Чечек Монгуш

«пак» деп суксуну-биле тергидзэн. «Юрта» ААН өг дериг-херек-сели болгаш үнелиг ыяш аймаан-дан бүдүрген кылыглары дээш, а «Кызылдың өөредилге-бүдүрүлге чери» КХН камгалап ажилчын эр костюму дээш тиилзэннер. «Эдем» КХН кондитерская черносливтиг торту-биле тиилекчи болган.

Ачы-дуза чедирер адырның албан черлери база шаңнаткан. Чурттаарда, чөмөннирде, хуралдар эрттирерде таарымчалыг байдал-дарны тургузуп турары дээш «Бу-ян-Бадырғы» аалчылар бажынын,

Көдээ ажил-агыйда

ЧАСКЫ ТАРЫЛГАГА БЕЛЕТКЕЛ СЕМИНАРЫ

Январь 24-тен эгелеп Тываның Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызынга кожуннарның часкы тарылгага белеткел ажилдарының өөредилгелери эгелзэн. Аңаа республиканың кожуннарындан 40 ажыг үнүш ажил-агыйының талазы-биле ажилдап чоруур кол агрономнар болгаш фермерлер киришкен.

Семинарның кол сорулгазы — кыш соонда специалистерни болгаш көдээ ажил-агыйларны часкы тарылга ажилдарынче мөөңнээр. Эрткен чылын часкы тарылгага хамаарышкан семинар-га хоочун агрономнар база кээп турган болза, а бо удаада чүгле 27 хардан өрү аныяк агрономнар келген. Ынчангаш семинар ам-даа уламчылаар дээрзин бирги ора-лакчы Сергей Ондар демдеглээн.

Белеткел семинар киржикчи-лериниң чамдыызы ажил-агый-ларның мал чеми болгаш тараа аймааның бүдүрүлгелериниң төлээлери болган. Агроулетпүр комплекстериниң сайзырадыл-ганын кол ролунда регион-нуң көдээ ажил-агыйының кол өвээ болур мал бажыны санын көвүдөдир, бүдүрүлгелерниң продукциязын бедик деңгелче көдүрери республиканың Чазаның планында кирген. Сөөлгү каш чылдарда республикада

үнүш ажил-агыйының бурунгаар шимчээшкенин көдээ ажил-агыйынга баштай мал бажыны саны көвүдзэн, ооң соонда чурт-такчы чонун сагыш-сеткили-биле Сибирьниң регионнарының аразындан көдээ ажил-агыйгы тергидекчилер чоорту үнер.

Үнүш ажил-агыйында эки чүүл-дерни кадагалат, келир үеде оон-даа эки ажилдаар дизе, мал чеми бүдүр-риниң чаа аргаларын дилээр чугула деп санал турар. Шак мындыг хевир-лиг немелде белеткелдер болгаш өөредилгелер специалистерниң ажил-агыйынга чаа-чаа аргаларны ажылгаарына болгаш амгы үениң сайзыраңгай техникалары-биле таныжарына ажык-дузалыг. Се-минарның ийиги хүнүнде часкы тарылганы канчаар чорударының планнары-биле таныжып, эрткен чылдың түңнелдериниң чедер, четпес талаларының дугайында сайгарылгалыг чугаа болган.

ДЕТКИМЧЕЛЕР УЛАМЧЫЛАВЫШААН...

Тываның Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы эрткен чылдың баштайгы түңнелдерин болгаш 2013-2020 чылдарда агроулетпүр комплекстериниң сайзыралының кол угланыш-кынарын тодараткан.

2012 чыл Россияның көдээ суурларына арай бергедээшкени-нерлиг чыл болган. Чүге дизе, 2011 чылга деңнээр, эрткен чылын көдээ ажил-агый продукциязы 6 хуу кызырылган. Часкы-чайгы кааңнаашкындан үнүш ажил-агыйының продукциязы 2011 чылга деңнээр, 85 хуу болган. Ындыг-даа болза, мал ажил-агыйындан алдыгган продукция 4,3 хуу өскөн. Элзэн хөй тарылга шөлдерин үндүр бижээниден тараа болбаа-зырадылгалы 19,5 муңдан 12,7 муң тоннага, картошка 33,0 муңдан 32,7 муң тонна чедир кызырылган. А ногаа аймааның дүжүдү 3,8 муңдан 4,1 муң тоннага чедир өскөн. Сүт болгаш эт болбаазырадылгалы 10,2 хуу база дүк 1275-тен 1405 тонна чедир өскөн.

2013 чылдан эгелеп Тываның агроулетпүр комплекстериниң

ажыл-ижи «2013-2020 чылдарда республикага көдээ ажил-агыйын хөгжүдери болгаш көдээ ажил-агыйының продукциязы, чиг эт база аш-чем рыногун таарышты-рары» деп күрүнениң тускай про-грамманы боттандырап сорулгаже угланыр.

Келир үеде мал ажил-агыйының өзүлдэи уксаажыдылга ажилының, сүткүр болгаш эткир шээр, бода малдың, соңгу чүктүн ивизи болгаш чылгы малының сайзыралындан хамааржыр. Көдээ ажил-агыйының техниказының чаартылгалы, чаа-чаа төлевилелдерин боттанышкыны, биотехнологияның сайзыралы элзэн хөй үндүрүлгелерге чедирер. Арат-фермер ажил-агыйлыг чаа эгелеп чоруур фермерлерге бол-гаш өг-бүлениң мал ажилының фермерлеринге деткимчелер улам-чылаар.

Эртем адырында

ТЫВАДА БАЗА БИР ДОКТОР НЕМЕШКЕН

Россия Федерациязының Өөре-дилге болгаш эртем яамызы 2012 чылдың декабрь 28-те Тываның күрүне университетиниң бойдус-география факультетиниң эконо-миктиг география болгаш геоин-формастыг тургузулгалар кафедра-зының доцентизи Михаил Федоро-вич Андрейчикке география эртем-нериниң докторунун дипломун тып-сыр дугайында № 773/НК дужаалга атты салган. Ол Томскиниң күрү-не университетинде «Географтиг эртемнер» деп мергелжилге «Тыва Республиканың даглар аразының ыйгылааштарының бойдус ажил-агыйгы тургузулгаларының эколог-

туг-географтиг диагностиказы» деп темага доктор диссертациязын чедишкинниг камгалап алган.

Михаил Федорович Тывада ийи дугаар география эртем-нериниң доктору аттыг. Ук ча-даның бир дугаар эдилекчизи — 2002 чылда диссертациязын камгалап алган Орус геогра-фия ниитилелиниң Тывада ре-гионалдыг салбырның даргазы Светлана Суруновна Курбатская. М.Ф.Андрейчикке 1992 чылда география кафедрасының тала-зы-биле доцентизи деп эртем атты тывыскан. Ол — хөй сан-ныг шаңналдарның эдилекчизи.

Кызылдың дүрген дуза чедирер станциязы

БУЯННЫГ ХҮЛЭЭЛГЕ

Бир катап кожоларымның бажыңга херек аайы-биле чеде бердим. Бажыңның эр ээзиниң авазы суурдан чедип келген, өг-бүлениң ажы-төлү кырган-авазын сонуургаан, үглөп алган турлар. Ынчан аажок изиг-халын хүн болган. Хенертен кырган-ава: «Бажым, уругларым, карактарым караңгылай берди»—дээн соонда олурган сандайындан кээп ушту. Оглу «дүрген дуза» эмчилерин чалаптарга, олар удаваанда бо келдилер. Эмчилер кырганның хан базышкынын шалыпкын хынап, бирги эмчи дузаны чедиргеш: «Эмнелгеже дарый аппарат болза, хоржок-тур»—дээш, оглу, кернин олурткаш, кырганны аппараттар.

Эртенінде кырган-аваның байдалын кожоларымдан сагышсырал айтырарымга, керни мынча диди: «Харын-даа «дүрген дуза» эмчилери дарый чедип келгеш, чогуур дузаны көргүскен. Эмнелгеже чедире бээривиске эмчилер: «Байдалы дыка

Шолбан Алдын-оолович Сарыглар-биле чугаа үезинде станцияның тургустунган төөгүзүн, албан чериниң амгы үеде байдалын, берге айтырыгларын тодаргай билип алдым. Бижип турар чүүлүмге албан чериниң төөгүзүн кысказы-биле кирибес аргам чок болду.

Кызыл хоорайга дүрген дуза албаны эге баштай 1946 чылда девискээр эмнелгезиниң тургузуунга ажыттынган. 1958 чылда ук албан черин «Эмчиниң дүрген дуза чедирер станциязы» деп тускайлаттыг хевирже шилчидиптерге, ооң бир дугаар кол эмчизи И. Рубинфельд болган. Ооң соонда кол эмчи болуп Михаил Шаббаев, Людмила Брянская, Галина Жданова, Калиндуу Монгуш, Александр Тулин, а 2007 чылдан эгелеп Шолбан Сарыглар ажылдап турар. Шолбан Алдын-оолович боду — 1-ги чаданың хирург эмчизи. Ол Республиканың №1 эмнелгезинге мергежилниң аайы-биле 15 чыл

Кызылдың дүрген дуза чедирер станциязының кол эмчизи Шолбан Сарыглар.

Оларны болур-чогуур арга-биле септеп-селип алгаш, үнүүшкүннерже чорудуп турар.

Сан-чурагайлар-биле алырга...

2012 чылда нийтизи-биле 51 муң 432 үнүүшкүн болган. Олардан 46 муң 935 аарыг улуска дарый дузаны чедирген. 13 муң 763 кижини эмнелгеже чыттырган. Чылдың-на инфаркт миокард, мээниң шын эвес хан эргилдезиниң айыылдыг аарыгларындан аараан база янзы-бүрү кемдээшкннер алган, хораннанган кижилер көвүдөп турар. Мындыг хевирлиг 1258 кижиниң амы-тынын камгалаан.

Шолбан Алдын-ооловичиниң чугаалап турары-биле алырга, 10 муң чурттакчы чонга 1 эмчи бөлүү хамааржыр ужурулг, ынчалза-даа амгы үеде 111 муң ажыг кижини чүгле 8 бөлүк четтигип харыялап турар. А ооң кырындан кири би-жидилге чок улустуң саны 50-60 муң чедип турар. Оларга дузаны дөмөй-ле көргүзөр апаар. Мындыг хевирлиг станцияның «дүрген дуза» бөлүктери кижилер бүрүзүңге чогуур эмчи дузаны чедирер дээш кызып ажылдап турар. Эртип турар кыш соок, берге болганының уржуундан

чедирер станциязы РФ-тиң «Ылап-ла медицина камгаладылгасы» № 326 хоойлузун езугаар, акшаландырышкынын федералдыг Ылап-ла медицина камгаладылганың фондларындан алыр. Ооң кол утказы—аарыг кижилер «дүрген дуза» эмчилеринге паспортун, камгаладылга полизин база СНИЛС-ти албан көргүзөр ужурулг. Чүге дизе, албан чери дуза дилээн аарыг кижилерниң даңызын фонду-база «Капитал» камгаладылга компаниязынче чорудар, ооң түңнели-биле акшаландырышкынын шилчидер.

Бо талазы-биле боттарында чогуур документи-лер чок хамаатылар берге байдалды тургузуп турар. Төрелдеринде аалдап келген, кудумчуга медресел чок чыткан, орук озал-ондаанга таварышкан дээш,

Мындыг хевирлиг дүрген дирер станцияның ажылы хуузуң ук салбырларның эгелээни байдалды чиигед

Дүрген дуза чедире мергежил талазы-биле эмчилерни өөредип чор-рар-даа болза, кадрлар ч болуп артпышаан. Ынчан коллективтиң эрес-шуду чуннары аныяктарга арга-дуржулганын дамчы-рип, чонга дуза чедирип турары өөрүнчүг. Оларга Кадык камгалалының а-ажылдакчызы, «Шылг-күш-ажыл дээш» ТР-ни-ның хөрек демдээниң эди-Ч.Б. Даваа (материалды б турган үемде хүндүлүг хо-аарыгның уржуундан чо-нын дыңнатты, ооң чыр-кады ажылдап чораан э

Амгы үеде Кызылдың дүрген дуза чедирер станциязында 150 хире кижилер ажылдап турар. Оларның иштинде 23 эмчи, 48 чолаачы, 51 фельдшер база ортумак персонал кирип турар.

берге кижилер, харын-даа дүрген экелген-дир силер, оон башка кырган кижилер чорта берип болур турган» — дидир. Бисти, ажы-төлүн, карактап чоруур багай кунчуум дуу оранче чоруй бар часты ышкажыл—деп харыялады. Мен иштинде «дүрген дуза» эмчилери та чеже кижиниң амы-тынын ал чоруур. Чүнүн-даа мурнунда олар аарыг кижиге баштайгы дузаны көргүзөр болгай деп бодал кагдым.

Ынчангаш бир элтиг үе таваржы бээрге, Кызылдың дүрген дуза чедирер станциязының ажыл-албанын сонуургаары-биле чеде бердим. Шала бичежек оран-саваның иштинче кире бээримге, кол эмчиниң дузалакчызы мени уткуп, хүлээп алды. Келген херээмниң ужурун чугаалаарымга, мени кол эмчиниң өрээлинче эдертип кири берген.

Хоорайның дүрген дуза чедирер албан чериниң кол эмчизи

ажылдаан.

Амгы үеде Кызылдың дүрген дуза чедирер станциязында 150 хире кижилер ажылдап турар. Оларның иштинде 23 эмчи, 48 чолаачы, 51 фельдшер база ортумак персонал кирип турар. Албан чери чүгле Кызыл хоорайны эвес, Сесерлиг суурну, Вавилин этпээ, «Чедер» курортун база харыялап турар. Станцияда дүн-хүн дивейн, 8 бөлүк: 1 реанимация, чаш уругларның 1 база нийти хевирниң 6 бөлүү четтигип, ажылдап турар.

Дүрген дуза чедирер албанга машина-балгат 5 чыл чеде бээрге, ол ажылдаарына таарымча чок кылдыр санаттынар. Ынчалза-даа акшаландырышкын талазы-биле нарын айтырыгларның уржуундан 2006-2007 чылдарда «Кадыкшыл» национал төлөвилелдин дузасы-биле келген 5 ГАЗель, 6 УАЗ автомашиналары, эргижирээр-даа болза, ам-даа ажылдавышаан.

Кызылдың дүрген дуза чедирер станциязының бо чылын тургустунгандан бээр 55 чыл ою болуп турар.

доңган-дожаан улустуң саны бо чылын хөй болган.

2013 чылдың январь 1-ден эгелеп Кызылдың дүрген дуза

документи-лер чок хамаатыларга эмчи дузаны көргүскен чарыгдал-дарны бюджеттеиниң аңгылаары

нүн, чоок кижилериниң, ч сагыш-сеткилинге кезээ м артар), В.Н. Королев, Д.С гар-Скюрю, Л.И. Кольцова Ооржак, Е.А. Щегольков өскелер-даа хамааржыр.

Шолбан Алдын-оолович лективтиң хоочуннарының йында бедик тура-сорук, х канчаар-даа аажок чоргаар чугаалап олурарын эскердим дыг-даа коллективтиң чорга бүзүрели ооң «алдын» хоочу болур ужурулг-даа.

Эмчилер болгаш чолаач-нын боттары-биле ужуражып-лажыр дээримге, ажыл үе-чеде бергеним-биле келди-киннерже чорупкан болду. О оларның чай чок, олут орбас, эвес ажыл-агыйы көскү.

Кызылдың дүрген дуза-дирер станциязының бо ч тургустунганындан бээр 55 ою болуп турар. Кызыма-найралдыг коллектив төө байырлалды чаа-чаа чеди-нери-биле уткуур дээрзи ч-жок. Аныяк удуртукчу Шо-Сарыгларга өөрүп четтирген илереткеш, чорупкан мен.

Черле ынчаш, «дүрген д албан чери база бир кол са-хандырылга болгаш киж амы-тынын камгалаар албан болганда, чурттакчы чон 03 дү-же чүгле канчаар-даа аажок-үелерде долгал, үстүнде ай-документи-лерни ыяк белеткеп-турары чугула дээрзин билип-чогуур.

Алдынбай БАДЫ-ХО-Айдыс ДОРЖУНУҢ тырт-ган чуруктары.

Фельдшер Аида Куулар аарыг кижиге дузаны көргүзүп турар.

«Чонга дуза көргүзери—буянын хулээлге». Эмчи Эльвира Львова болгаш фельдшер Чинчи Ондар.

Найысылалдың Национал парк талазынче углаптарга, Ленин кудумчузунда аажок чараш хевирлиг кылдыр туттунган ийи каът ыяш бажыңны эскербес кижини ховар. Ооң даштыкы каас хевир ала-чайгаар кижиниң сонургалын, кичээнгейин хаара туду бээр. Ооң кырында тыва хөгжүм херекселдин — игилди кончуг чараш кылдыр кылгаш аскан. Ол — Тыва чаңчылчаан культура болгаш ус-ажыл хөгжүлдэзиниң төвүнүн оран-савазы. Аңаа мурнунда Алдан-маадыр аттыг чурт-шинчилел музейиниң эргиде оран-савазы турган.

Культура болгаш ус-ажыл үн Россия Федерациязының алдыг артизи, ТР-ниң Улус өөргөзүмүнүн алдарлыг ажалдакчы-Тываның улусчу хөөмейжизи нгар-оол Борисович Ондар ртуп-башкарып турар. Ук төп 18 чылда тургустунган. Төптүн чараш оран-савазын 2012 чылдың март айың эгезинде ыргыг байдалга ажыткан.

Тыва Республиканың Чазаа а культура төвүн тургузар айында саналды, Алдан-маадыр аттыг музей эрги бажыңыңа да-ла, кириген турган. Национал музей чаа туттунган оран-савазы көжө бээр, орнунга чүү туу деп улуг айтырыг ынчан-наган. А кажан Национал оркестр гаш тыва хөөмейжилер Тыва Баштыңы-биле ужуражып гаш, ук бажыңга тыва культура чүүлүнүн төвүн ажыдары-бичи-чеге демнежи ажал-дугайында дилегни кирирге, республиканың Чазааның Даргазы ип чөпшээрешкен. Музейниң бажыңы эргижирзэн аварий-байдалын барымдаалап, бус-чаа бажың тударын планнаан. аажок музейниң эргиде тур-ыаш омур-хевирин өскертпейн, ар арттырып каан. Тудуг 2009 а ажылын эгелээш, 2011 чыл-тенчүзүндө доозулган. Төптүн ич иштинче 6 метр ханы-р казып, бетон-биле цоколь-ын кудуп кылган. Тываның Ча-вөптүн тудуунче 70 ажыг млн. ди үндүргөн.

Тыва национал оркестр, де-

ТЫВА — бурунгу езу-чаңчылдарның эртинези

Делегей чергелиг розалар парады

Төптүн директору Конгар-оол Ондар делегей чергелиг розалар парады деп улуг хемчээлдиг байырлыг чыскаалга чаңгыс эвес удаа киржил турар. Ол бир дугаар 1993 чылда сураглыг хөөмейжи Кайгал-оол Ховалыг-биле киришкен. Ооң соонда 2000 чылда ийи мөгө Маадыр биле

Алдын-оол олар-биле чораан болза, бо удаа таптыг-ла 20 чыл болгаш, 2013 чылдың парадынга база-ла мөгелер Эрес Кара-Сал биле Седен-Очур Кара-Сал киришкен. Конгар-оол Борисовичиниң чугаалап турары-биле алырга, ол хире улуг хемчээлдиг делегей чергелиг парадка Тыва Республиканы төлээлеп киржири — улуг алдар.

легейде алдаржаан «Хүн-Хүртү», «Алаш», «Чиргилчин», «Тыва кызы», «Хөгжүмчү», «Угулза» деп ансамбльдериниң болгаш уран чүүлдүн доктору З.К.Кыргыстың удуртулгасы-биле «Хөөмей» делегей чергелиг эртем төвүнүн коллективтери чаңгыс черде ажылдап, тыва хөгжүмүн сайзырадып турар. Төптү тыва чоннун улусчу уран чүүл чогаадылгасын, каасталга эт-херексел уран чүүлүн, тыва чаңчылчаан аш-чем аймаан кылырын, национал оюннар болгаш езулалдарын база хөгжүм фольклорун хөгжүдөр болгаш кадагалап арттырар сорулга-биле ажыткан.

Тыва чаңчылчаан культура болгаш ус-ажыл хөгжүлдэзиниң төвүнде 23 кижини ажылдап турган болза, бо чылдың эгезинде ТР-ниң Культура яамызы төптү деткиви-

шаан, немей 4 ажылчын олутту аңгылап берген. Ооң түнелинде амгы үеде төпте тыва улустун аас чогаалы база хөгжүм аас чогаалы-биле ажылдаар тус-тузунда специалист база уран чүүл удуртукчу кижини ажылдап эгелээш. Төптүн коллективи, эвээш-даа болза, эп-найралдыг база демниг.

Культура төвүнде хөгжүмчү коллективтер чеже-даа чаңгыс бажыңда «амыдырап-чурттап» турза, олар аңгы-аңгы коллективтер бол-

ганда, тус-тузунда удуртукчулуг, аңгы бухгалтериялыг дээш, аңгы организациялар бооп турар. Артыкы херим иштинде база мастерскаялар бар. Ында тыва хөгжүм херекселдери кылып турар. Алдар Тамдынның удуртуп турары «Оваа» КХН база аңгы организация болуп ажылдап турар. «Оваа» да ус-шевер ажылдарында мергежэн аныяк улус бот-боттарының аразында удур-дедир арга-дуржулга солчуп, тыва хөгжүм херек-

Төптү тыва чоннун улусчу уран чүүл чогаадылгасын, каасталга эт-херексел уран чүүлүн, тыва чаңчылчаан аш-чем аймаан кылырын, национал оюннар болгаш езулалдарын база хөгжүм фольклорун хөгжүдөр болгаш кадагалап арттырар сорулга-биле ажыткан.

селдерин аңгы-аңгы кылдыр кылып турар. Төптүн эң-не адаккы, цокольдуг каадында, «Алдын гержек» дээр чонар-даш студиясында тускай мергежилдиг Лариса Норбу бичини уругларга чонар-даш-биле ажылдаарын өөредип турар. Ооң чанында мөңгүндө тыва кижиниң оттук-бижээн, аът херекселдерин болгаш оон-даа өске херекселдерин кылып турар ус-шевер Кенин Саттың мастерскаязы бар. Ооң ажылы онза нарын болгаш бедик деңгелдиг болуп, хөй үе, ай-айы-биле негеттинер. Ол республиканың тергивин дээр бедик мергежилдиг дарганы болуп турар.

Тыва чоннун бурунгу өгбелеринден дамчып чедип келген чаагай езу-чаңчылдарын, культуразын, хөгжүмүн, аас чогаалын чидирбейн, салгалдан салгалче дамчыдып турары чоргааралды болдуруп турар. Чүге дизе ол бүгү үнелеп четпес эртинени кадагалап арттырары чугула. Шынап-ла, тыва кижиниң национал идик-хеви кайы хире каас-чараш ийик. Херээжен кижиниң каасталгаларындан эгелээш, эр кижиниң эдилелдеринге чедир ус-шеверлерниң кылып турары чүүлдери чүдөн-даа артык онза чараш. Национал хепти чүгле байыр-наадымда эвес, анаа ажыл хүнүндө чүге кедип болбас деп. Чаагай чаңчылдарны аныяк-өскөнгө бичинизинден тура өөредип кижизидери база чугула. Улуну улуг деп, бичини бичин деп хүн-дүлөп билер ужурулуг. Тыва национал оюннарны база сайзырадып непередир болза эки. Панчык, кажык, тевек, шыдыраа...

Тыва — бурунгу езу-чаңчылдарның эртинези. Тыва — Азия төвүндө турар ак-көк хемнерлиг, хөлдерлиг, бойдус чурумалдыг, тайга-таскылдыг, хову-шөлдерлиг, кадыр хаяларлыг, арга-эминниг даглар-биле бүзээлеткен каас-чараш республика.

Валерия КОНГАР.

Тоолзуг «Алдын-Булак»

Тыва Республиканың Туризмниң информастыг төвү «Алдын-Булак» этнокультурлуг турисчи комплекс-биле 1-январь 27-ден эгелеп республиканың чурттакчы-рынга болгаш аалчыларыңа дыштаныр хүннерде Тоолзуг Алдын-Булак» экскурсиязы» деп тускай тур-ирниң акциязы эгелээш.

ир кижиге — өртээ 400 рубль. Турнун иити өртээне Улус-гаадылга бажыңыңдан «Алдын-Булак» комплекске чедир едир оруунун, «Алдын-Булак» ресторанде кирериниң, текстиң болгаш ооң чоок-кавы девискээринге экскурсия ш чуруктарга тырттырарының өртээ кирип турар. Акция санында улуг-хүннерде болуп эртер. Туризм төвүнүн итканы-биле чагыглар езугаар турларны неделяның өске-ринде база организастап болур.

Алдын-Булак» Кызылдан барыын талаже углай, Кызыл агаан-Арыг автоорук-биле 45 км черде, Улуг-Хем хемниң да «Балыктыг-Хараар» деп бойдус чурумалдыг черде. Ук төлөвилелди галактикада планеталарның шимчээш-Октаргайның хевирин-биле кылган болгаш чугула ужуру-а болдуруп турар. Өглериниң турар черлерин эрте-бурун-ин чүктүн «фэн-шуй» өөредии езугаар олча база орулга-тудары-биле санал тургускан. Төлөвилел өг-ресторандан, ездент» VIP-өглерден, 7 эконом классың өглеринден, ыг 5 тожу чадырыңдан, спортчу шөлдерден, чунар-бажың-тардан, суй белек кылыглары садар баартактардан, ад-трация бажыңыңдан база автомашиналар турар черден-тунган. Ол бүгүдөн аңгыда, чайгы үеде хөөмей-каргыраа-ир талазы-биле школа база ажылдап турар. Ында йге тураскааткан «Хөөмей оваазы» деп тураскаал кылып-ынчангаа аалчылар болгаш хөөмей сонургаар улус аңаа-и, Овааның «ээзинден» тускай езулалдың дузазы-биле-й-сыгыт өөренип алыры-биле чөпшээрелди дилеп алыр.

УЕЛЕРНИН ДОШКУН СОЛЧУЛГАЗЫ

Чаа-Хөлге чурттап чораан, 1914 чылда төрүттүнген «Куруккан болгаш кур черлерни шингээткени» медальдың эдилекчизи, хоочун механизатор Монгуш Канзафович Лопсаңның Хүн ноян Буян-Бадырғыга ужурашканының дугайында.

ОЛ МЕНИ ХҮНДҮЛЭЭН, МЕН ОНУ ХҮНДҮЛЭЭН

Таптыг-ла тос харлап алганым-да улузун Чадаананың Үстүү-Хүрээнинге өөренири-биле чедирип каан. Амгы үе дег, кыжын өөренир, чайын дыштаныр чүве болгай. Ийи чыл сургуулдааш, таңгыт үжүк-бижик шээжилээр талазы-биле өөрүмнү ажып, башкыларымга мактадып, улдуннар шылгалдаларының санында ном-биле шаңнадып турдум. Ол судур номнар чайын чанар өйге чедир мырыңай таалыңның ийи талазының чартыы ажып турар апаар.

Үшкү чылдың өөредилгези эгелей бергени ол чүве. Бир-ле хүн хүрээниң улуг лама-башкызы Чондан-Камбы мени кыйгыртып алгаш:

— Өкпе аараан кижин эмнээрде чүгле дөненнээ, кызылзымаар, сарыг-шокар инек суду тааржыр. Ындыг инектен тыпкаш, судунден сагдыртып эккел? — деп даалга берди.

Чадаана девискээринде аалдарның инектерин алды хонук шүүп келдим. Кара шору, тывылбас. Инек чидирген кижин дег, диленип чоруп-ла тур мен. Чадашкан. Ынчалза-даа идегелим ышкынмаан мен. Бир-ле хүн дүш четкелек чорда, оргу шөлдү шыа алган хөй өөр инекке таварыштым. Аразынга шүүп чоруп тургаш, назыны дөнен болгу дег, кызылзымаар, сарыг-шокар инекти эскерип кагдым. Өң-чүзүнүн, хар-назынын, мыйызын-даа көөрүмге, лама-башкым-

ның айтканы ол хевээр болду. Ол инектен бичин-даа чыдып калбайн, кадарчыдан артык кадарып, кежээге чедир соондан кылаштап, эдерген ыт дег хүнзедим.

Шала кежээ хөй инек чоорту чылып, коданынче кирзе-кирзе, Хүн ноян Буян-Бадырғының аалынче чоокшулады. Бо чоокта ноянның өргээзин билбес кижин бар эвес. Доскаар деп черниң дөң кыры болгай. Аңаа он бештен чээрби чедир улуг-биче өглер хүрээден шоолуг ырак эвеске турган. Ол ынчаар алаак шыгынга чыжыргана дээрге алдын-сарыг боор чүве болгай.

Хөй инек коданынче кирди-ле. Саанчы кадайлар ол-бо салчып,

Хүн ноян Буян-Бадырғы.

(оргумчулуг) азы өдегелиг база кежегелиг болганымга таарзынган ол чадавас. Сургуул хуурактың тускай хевин кедип алган эргезинге чоргаарланыр хире оңан-чипен оолчугашты эскергени ол боор.

— Чүнү канчал чор сен, хуурак? — деп айтырды. Чораан херээмни, ол инекти шаг бооп тып алганымны кысказы-биле төөгүп, ол дөнен сарыг-шокар инек бызаазының чанынга туруптарга, ужу-чөвүн арай

“Буян-Бадырғыны көөрүмге, ортумак дурт-сынның, тырың мага-боттуг, кончуг чараш кижин болуп угаан-сагыжымда арткан.”

бызаа-молдургазын баглап, саалданы эгеледи. Демги инээм бызаазының чанында турупту. Мен чүү боор, ноянның кожа тиккен чеди өөнүн эң улуг ак өргээзинче кылаштаптым. Ылым-чылым кире бердим, ноян бижиттинип орган хире, куш чүү тудуп алган олур. Менди солустувус. Ноян менче чазык-чаагайы хөлчөк хүлүмзүрүп көрнүп келди. Шыа тонумнун солагай эгинден оң талаже куду тускай даараан сарыг куржангылыг

билбейн, айтырып кирип келгенимни чугааладым.

— Оо! Чораан херээң чогу-бүдүп турар хуурак-тыр сен. Хунажынны сөөлүнде саар чадавас. Шаг боорда тып алган инээңни эмирип кааппазын, барып хайгаараар апарган-дыр сен. Сүт кудар саваң бар бе? Сагдыртып ал. Чазак черинден чөпшээрээн чүве дээр сен — дээрге, амырааным аажок үне халааш, демги инээм чанынга келдим. Бызаазы челеде хе-

вээр тур. Саанчы хөй кадайларның каткы-хөлүү-даа хөлчөк, инек-бызааның алгы-кышкызы-даа аажок. Саалда узамдыккан.

Ол аразында кожа чеди өгнү сонуургай бердим. Көрүп, ожаап турарымга, улус чурттавайн турар хире. Дургаар бакылап эгеледим. Бирээзинде саржаг, чөпкөк, быштак база өске-даа аш-чем бүдүрер дериг-херексел-ле хөй. Сүт тыртар улуг машина тур. Дагылдарының улуу бөрт хире бар. Бодавыже Кыдаттан-на эккелген чүве боор оң. Дараазында өгдө — ширтек-дөжек, идик-хеп аймаа, өскезинде — аш-чем хайындырар эт-херексел.

Ынчаар өглер бакылап чоруп турар арамда демги инээм чанында улгады берген кадай кижин чедип келген тур. Халып чедө бергеш: «Ындыг-мындыг херектиг кижин мен, Чазак черинден чөпшээрээн чүве, угбам — дидим.

Хуурак эрге ап, сагыл четтирипкен, доора сарыг оргумчулуг хеп кедипкен, эрги үеде өөреникчилер формады дег ылгалып көстүр хевимче көргөш, ол угбай дегит-ле «Сыгыртаң бар бе?» — диди. Дораан-на: «Чок» — дидим. Угбай халып чоруткаш, мээң бакылавааным өгдөн ыаш хумуң эккелди. Баштай ону долдур демги инээмниң судун саап берди. Савада судум алгаш, хүрээже халыплаттым — деп, ол өйде кежээки хүн дөвүнчүңү кудургайлай бергенин эскербейн барганын, хүрээге имир каксы келгенин кырган чугаалады.

— Кол чүве ол сүттү дой савага бир эм оът-биле холуп алгаш, улуг отка хайындырып-ла турар, ол сүттүн каргакталган артыындан өкпе аарыы эмнээр чүве-дир деп дыңнаан мен — деп, кырган солун чугаазын доозуп, мону немени.

— Буян-Бадырғыны көөрүмге,

ортумак дурт-сынның, тырың боттуг, кончуг чараш кижин угаан-сагыжымда арткан. Ол хүндүлээн, мен ону хүндүлээн деп, сеткилинге таарзынган жырбады.

— Ол уттундурбас ужурамының келир чылының чазы хүрээни дүжүрүп эгелээн, шылгалда соонда хүрээнин хире сургуулдарын дедир силер дээш олчаан чоруду. Хамык лама-башкыларны кан. Хувискаалчы чылдар эге Сөөлгү кичээлде оолдун сагыга башкыларының чугаазының кыдыы арткан «Үе өскерилген кончуг өөренир оолдар бар. Бо оолдун суг (бичин Лопсаң айткан) өөренири тергенин Келир үеде хову-шөлдү кара телдир чардырар эр-дир» деп боттанганы элдеп. Ол күчүлүг трактор, узун, демги зыннар турган эвес, канчал билип олурган башкылар деп хоочун тракторист назын капал-капал сактып, эш-өө көөрөп чораан.

Ынчангы тергенин өөрени хуурак Лопсаң улаштыр өгдөн болза, кончуг кижин үнүп турган чадавас. Буддизм философиясының эпистемология (көөрүнүн) эртем-өөрединиң шингээдип, эртем чадазы алгаш, ынчангы лама-башкы дег чүве эндевес, өттүр билируур башкы болур чадавас тур. Үениң дошкун солчулгазында чогувайн барган.

Лопсаң Канзафович бүгү чылында чарын салыр чаяанның ган. «Чарынчы» деп шола чонунга хүндүткелдиг кижин чор (Уланчылыг).

Дегут ДЕМЧ

Чаа-Хөл кожуун.

БАЙЛАК АРГА-ДУРЖУЛГАЛЫГ УДУРТУКЧУ

Россияга күш-ажыл рыногунун хевирлээринин баштайгы чугула базамы 90 чылдарның эгезинде чурттакчы чонну күш-ажылга хаара тудар күрүне албан черин тургусканындан эгелээн. Ол дээрже Россияга рыноктуг экономиканың чаала мандып орган үезинде тургустунган хөй эвес албан черлеринин бирээзи.

Чурттакчы чонну ажылга хаара тудар федералдыг албан чери Россияның күш-ажыл яамызындан (ССРЭ-ниң Күш-ажыл талазы-биле күрүне комитети) келген бедик мергежилдиг кадрларның административтиг ажылының арга-дуржулганы биле эртем төптеринден күрүне албан ажылында хаара туттунган аныяк специалистерин иделкейи болгаш тура-соруу каттышкан күрүнен чонну институту болган.

Тыва Республиканың Чурттакчы чонну күш-ажылга хаара тудар албан чери 1991 чылда тургустунган. Амгы үеде ол күш-ажыл рыногунда байдалды шалыпкын контролдап, барык-ла кижин бүрүзүн хайгаарап, оон ажыл-ишчи чоруун деткип, ажыл-агыйны сайзырадып алырынга идигни берип, кижиге бүзүрелдин болгаш хүндүткелдин эглип келиринге салдарлыг социал камгалал системаны апарган.

Галина Александровна Сергеева.

Ындыг ажылды Тыва Республиканың «Кызыл хоорайның Чурттакчы чонну ажылга хаара тудар төвү» күрүнениң казна албан чери чорудуп турар. Оон директору — Галина Александровна Сергеева. Ажыл чок кижилерни ажылга хаара тудар албан чери Кызыл хоорайга чаала тургустунуп турда, директорунун оралакчызы албан-дужаалга ажылдап эгелээш, ажылынга улуг арга-дуржулгалыг апарып, директорга чедир депшээни ол. Галина Александровнаның билдиги болгаш шалыпкын удуртулганы-биле бо төп хостуг ажыл олуттарының ярмаркаларын эрттирип, элээн каш мергежилдерге ажыл чоктарны өөредирин организастап, ажылчын

болгаш өске-даа мергежилдерниң специалистерин кайда хереглеп турарын доктаамал чарлап, ажыл чоктарны ажылга хаара тудар дээш ажыл берикчилери-биле кады ажылдажылганы чорудуп турар. Ажыл чок кижилерни күш-ажылга хаара тударының аңгы-аңгы хевирлерин төптүн ажылдакчылары ажылдап турар. Ол дээрже ажыл берикчилери-биле харылзажып тургаш, доктаамал ажылды тып бээр, түр када ажылга тургузары, төлевирлиг хөй-ниити ажылдарына хаара тудары дээш, оон-даа өске аргалар. Ажыл чок кижилерниң социал камгалалынче улуг кичээңгейи «Кызыл хоорайның чурттакчыларын ажылга хаара тудар төвү» доктаамал салып келген. Ажыл чок кижилерге күрүнөден акша дузаламчызын кылдыртып бээр, организацияларга болгаш бүдүрүлгелерге штат кызырлышыкы болганда, пенсия назыны чокушулаан хамаатыларга пенсияже эрте үнеринге дузалаары дээш, дузаның өске-даа хевирлерин ажылдап турар. Чонну ажылга хаара тударының Кызыл хоорай төвүнүн алыс сорулгазы кижилерге доктаамал ажылды тып бээр, харын-даа мырыңай хууда бүдүрүлгезин тургузуп алырынга оларга дузалаары. Төп тургустунгандан бээр 21 муң кижини доктаамал ажылче кириген. Бо талазы-биле сырый харылзааны Тыва Республиканың Национал музейи, Культураның болгаш дыштанылганың Национал парыгы, Кызылдың пассажирлер АТБ-зи,

Республиканың караа көрбестер ниитилелиниң өөредилге-бүдүрүлгө бүдүрүлгези, Кызыгаарлатынган харысалгалыг ниитилел «Инвалидтер компаниязы «Доңмас-Суг», «Восток» КХН, «Жиле» КХН, «Адарон» КХН, «ОСТОВ болгаш К» КХН, республиканың «Дет-кимче» төвү, «Чаагайжыдылга» муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгө, Кызыл хоорайның шериг комиссариаты, республиканың «Гуманный» төвү, ниити өөредилгениң муниципалдыг ортумак өөредилге албан черлери дээш Кызыл хоорайның өске-даа бүдүрүлгелери болгаш организациялары-биле тудуп турар. Кайы-бир кижини доктаамал ажыл-биле хандыраары харысалгалыг, ынчангаш төптүн специалистери ажыл чок кижин бүрүзү-биле чоок ажылдап, оон эртем-билини, арга-дуржулганы, мөзү-шынары

дээш, өске-даа талаларынче чээңгейин салып турар. Төп ажылдакчыларының дузасын ажыл чок бир кижин бодунун да бүдүрүлгезин тургузуп ал, ажыл-херээ шуудай бээр болдык улуг чедишкени.

Галина Александровна Сергеева — бодунун ажылынга кыска билдиги, шыңгыы, байлак арга-дуржулгалыг удуртукчу, аныктарның дагдыныкчызы. Хөй чар иштинде оон кызымдары ажылы үргүлчү бедик үнелелди келген.

Республиканың болгаш Кызыл хоорайның Чонну ажылга хаара тудар албан черинин хөгжүлдээр улуг ачы-хавыязы, хөй-ниити ажылга идепкейлиг киржилди дээш Галина Александровна өске-даа шаңнал-макталдары

ЮБИЛЕЙИ-БИЛЕ

Чоокта чаа Галина Александровна Сергеева юбилейин демдеглеп эрттирген. Тыва Республиканың Чонну ажылга хаара тудар агентилелдин улуг тулганы болгаш коллективи, «Кожууннарның, Кызыл хоорайларның чурттакчы чонну ажылга хаара тудар төптери» күрүнениң казна албан черлеринин директорлары Галина Александровна юбилейи-биле байыр чедирип, быжыг кадыкшыг аас-кежикти, мени-чаагай чорукту, ажылынга мөңгү даа соңгаар чедишкениннерни болгаш эң-не буюмчулдерни күзеп тур.

СПОРТ — КАТТЫШТЫРЫКЧЫ КУШ

Аныяктар болгаш амгы үе

Бойдустун хоойлузу ын-
г: чер кырында мөңгө чү-
чок. Бис боттарывыстың
ок кижилеривисти чидир-
и, ону шыдап эртеривис-
аргалары аңгы-аңгы.
и оглувусту кажан олар
п дээн чалыы назынныг
да оскунганьвыс биске
чаар-даа аажок улуг чи-
иг болган. Кайызы-даа
к-озал ондааның үезинде
им кижилери: ада-иези,
ак эжи, ажы-төлүндөн
лып чоруткан...

аклыр таварышкан ажыг-
дажып эртери-биле оол-
Ачыты биле Хулерниң
адынга мөгейг кылдыр
арның «Студент өг-бүлө»
урун ажыдып, янзы-бүрү
ерни доктаамал эртти-
еледим. Студент тургаш
ни туткан, Кабардин-Бал-
«изиг точкага» шериг
езин эрттирген, дайынчы
шкнинериниң киржикчизи
глумга тураскаал кылдыр
эге базымын Кызылдың
р училищезинге, амгы үеде
иканың саарылга технику-
ргуулдарым-биле эгелзэн

бис. Клубтуң ажыл-чорудулгазы
эр мөзү-бүдүш кижизидилгезинче
база күрүне иштинде күрүне —
өг-бүлениң уjur-утказының, ооң
хөй талалыг ролжонун дугайында
өөредиглиг хемчеглерни эрттире-
ринче угланган.

Республиканың Адалар чыы-
жының хүлээп алган ыдыктыг
дүрүмнерин амыдыралга хүн бү-
рүде ажыглап чоруур кылдыр
сургуулдарымга чагып-сургап,
оларның сагыш-сеткилин үлежип,
кылыр уjurлуг хемчеглерни кады
демнежиң чоруурувустан бистиң
клувувустун ажылы бодунуң ажы-
лының уун тыпкан.

Бо удаада Россияда Студен-
тилер хүнүн таварыштыр оолда-
рым Ачыты биле Хулер Базаның
чырык адынга тураскааткан бас-
кетбол маргылдаазы Кызылдың
эге болгаш ортумак тускай өөре-
дилге черлериниң сургуулдары-
ның ортузунга эрткен.

«Спорт — кадык амыдырал-
дың үнденини, спорт — чараш
мага-боттуң шуткукчузу, спорт —
студентилерниң, сургуулдарның
каттыштырыкчызы» деп кыйгы-
рыгны салгаш, өөредилге черле-
ринче маргылдааның чурумун та-

радыптывыс. Маргылдаага киржир
күзелин өөредилге черлери дарый
харылап, чагыгларны баш бурун-
гаар кириген. Ынчангаш команда-
лар саны көвүдөп, тирилге дээш
чижилге улгадып, аарыкчыларны
хөйү-биле хаара тутканы спортчу-
ларның хөй-адын улам бедиткен.

Уруглар маргылдаазы респуб-
ликаның медицина колледжизи-

гаш эрге-хоойлу техникуму, ийиги
черни 11 дугаар профессионал
училище, үшкү черни Тываның
көдээ ажыл-агый техникумунуң
командаларының уруглары чаалап
алгаш, тускай шаңналдарны алган-
нар.

Оолдар аразында маргылдаа
Кызылдың автоорук ажыл-агый
техникумунуң спорт залында болуп

«Спорт — кадык амыдыралдың үнде-
зини, спорт — чараш мага-боттуң шут-
кукчузу, спорт — студентилерниң, сур-
гуулдарның каттыштырыкчызы» деп
кыйгырыг-биле маргылдаа эрткен.

ниң спорт залында болуп эрткен.
Аңаа Тываның көдээ ажыл-агый
техникуму, Кызылдың экономика
болгаш эрге-хоойлу техникуму,
11 дугаар профессионал учили-
ще, Кызылдың ТТ, республиканың
эмчи колледжизи, Тываның тудуг
техникуму, Тываның саарлыкчы-
лар техникумунуң чыынды коман-
далары киришкен.

Чидиг маргылдааларның түң-
нелинде уруглар ортузунга бирги
черни Кызылдың экономика бол-

эрткен маргылдаага 8 команданың
спортчулары киржип, чемпион ат
дээш эң-не солун, чараш, чидиг
оюннарны көргүскен. Бирги, ийи-
ги, үшкү чер дээш эмчи коллед-
жизиниң, Кызылдың транспорт-
орук техникуму, 1 база 11 дугаар
профессионал училищелериниң
командалары ойнаан.

Сургуулдарның чараш оюну
дээш уруглар командаларындан
Кызылдың экономика болгаш
эрге-хоойлу техникумундан Ке-

жикмаа Чамыянга, Елена Конгар-
оолга, 11 дугаар профессионал
училищеден Снежана Донгакка,
Сайзаана Ондарга, Тываның көдээ
ажыл-агый техникумундан Шеңне
Нимаага, Алдынай Кара-Салга,
Тываның саарлыкчылар технику-
мундан Шеңне Тюлюшке, Шеңне
Мургуга, эмчи колледжизинден
Ай-кыс Севек-оолга, Айлана Тон-
чай-оолга, Долаана Даргага, оол-
дар командаларындан Кызылдың
эрге-хоойлу техникумундан Эдик
Монгушка, Ай-Даш Барашковка,
Омак Хомушуга, 1 дугаар про-
фессионал училищеден Ай-Даш
Чомка, Аян Сааяга, Амилак Се-
век-Хууракка, 11 дугаар учили-
щеден Саян Дамдынга, Анзат
Монгушка, Буян Долчун-Скюрю-
ге, эмчи колледжизинден Меңги
Хомушуга, Адыгжы Хертекке,
Ай-Сурун Иргитке, Тываның саа-
рылга техникумундан Доржу Ду-
вен-оолга, Анатолий Тепаевке,
Кызылдың транспорт техникумун-
дан Антон Канаваловка, Владимир
Смалковка, Салгал Манай-оолга,
Тываның көдээ ажыл-агый техни-
кумундан Омак Анай-оолга, От-
сурэн Дембирелге, Тываның тудуг
техникумундан Руслан Доржуга,
Григорий Чамзыпка, Эдик Чоодуга
тускай шаңналдарны тывыскаан.

Медицина колледжизиниң ди-
ректору Урана Хуналдаевна Топу-
ранга, КТТ-ниң Юрий Николаевич
Сениковка эки, улуг, чырык спорт
залында маргылдааларны эрттире-
ринге чөпшээрелди бергени дээш
өөрүп четтирип, күш-культура
башкылары Андрей Саянович
Ойдупка (ТКАТ), Валентина Ир-
гитовна Монгушка (КЭХТ), Анна
Хуналдаевна Серээге, Олег Кужу-
гетович Сендажыга (РЭК), Эдуард
Товарищтаевич Каң-оолга (ПУ
№ 11), Владимир Васильевич
Шестаковка (КТТ), Людмила
Борисовна Осинага (ТТТ), Орлан
Сумбаевич Салчакка (ТСТ), Буян
Николаевич Монгушка (ПУ № 1),
шупту спортчуларга, оларның тре-
нерлеринге спортчу улуг чедиш-
кинерни күздөдүс.

Валентина БАЗАН,
Базан Хулер аттыг «Студент
өг-бүлө» аныяктар клубунуң
удуртукчузу.

Айдыс ДОРЖУНУҢ тырт-
тырган чуруу.

Маргылдааның тускай шаңналдарының эдилекчилери.

Конкурсту чарлап тур

ва Республиканың Баштыңының Администрациясында бол-
ыва Республиканың Чазааның Аппарадында күрүнениң ха-
албанының Тыва Республиканың Баштыңының экономика
ыгларының талазы-биле чөвүлекчизи хостуг албан-дужаал-
конкурузунга документиленни хүлээп ап турарының дуга-
а Тыва Республиканың Баштыңының Администрациясы биле
Республиканың Чазааның Аппарады чарлап тур.

курска киржири-биле кордакчы
нда документиленни кириери
с чугула:

уда билдиринишкни.
дунуң холунуң үжүү-биле долдур-
аш адын салган Россия Федера-
н Чазааның 2005 чылдың май
:667-р (2007 чылдың октябрь 16-
рилгелерлиг) Айтышкыны-биле
ан хевириниң анкетазы, аңаа ийи
ожар (3х4).

Паспортуңуң азы ону солуур до-
ниң хоолгазы — шупту арыннар
ментини боду конкурска келгеш,
).

гежок чугула профессионал эр-

тем-билиин, ажыл стажын болгаш квали-
фикациязын бадыткаан нотариуска азы
ажылдап турар чериниң (албан чериниң)
кадрлар албанының шынзыткан докумен-
тилер:

— күш-ажыл дептериниң доктааттыг
чурум езугаар шынзыткан хоолгазы (албан
(күш-ажыл) ажыл-чорудулгазы эң баштай
эгелээр таварылгалардан аңгыда), азы
хамаатының күш-ажыл (албан) ажыл-чо-
рудулгазын бадыткаан өске-даа докумен-
тилер;

— профессионал эртем-билииниң, ол
ышкыш хамаатының күзели-биле — не-
мелде эртем-билииниң, эртемден чадазын,
эртемден атты тывыскаан дугайында док-

тааткан чурум езугаар шынзыткан доку-
ментилен.

5. Россия Федерациязының күрүнениң
хамааты албанынга киреринге шалтыктыг
аарыгларның хамаатыда барының (чогу-
нун) дугайында медицина албан чериниң
түннели (001-ГС/у хевир). Түннелдиң хе-
вирин РФ-тиң Кадык камгалалының бол-
гаш социал хөгжүлдө яамызының 2009
чылдың декабрь 14-те №984н дужаалы-
биле доктааткан.

6. Күрүнениң пенсия камгалалының
шынзылганының хоолгазы.

7. ИНН шынзылганының хоолгазы.

8. Шериг учедунуң документизиниң
хоолгазы — шериг хүлээлгелиг болгаш
шериг албанынче келдиртир уjurлуг ха-
маатылар.

9. Күрүнениң хамааты албанының ал-
бан-дужаалынга кордакчы хамаатының
орулгаларының, өңчү-хөреңги болгаш
өңчү-хөреңги талазы-биле харысалгала-
рының дугайында шынзылга.

10. Күрүнениң хамааты албанының ал-
бан-дужаалынга кордакчы хамаатының ка-
дайының (ашааның) орулгаларының, өңчү-
хөреңги болгаш өңчү-хөреңги талазы-биле
харысалгаларының база назы четпээн
уругларының дугайында шынзылга.

Конкурска киржир күзелин илерет-
кен өске күрүне органында хамааты ал-
бан-хаакчызы ол күрүне органының ажыл
берикчизиниң адынга бодунуң холунуң
үжүү-биле долдурган болгаш хамааты ал-
бан-хаакчызы хамааты албан-дужаалды
ээлеп турар хамааты албанының кадрлар
албанының шынзытканы билдиринишкни,
чуруктарын кошкан анкетаны кириер.

Документиленни хүлээп алыр чер,
үе болгаш хуусаа: документиленни да-
раазында адресче хүлээп ап турар: Тыва
Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм ку-
думчузу, бажың. 18 (каб № 319 «в»), ажыл
хүннеринде 08 шак 00 минутадан 17 шак
00 минутага чедир бо чарлалды парлаан
хүндөн 21 хүн иштинде; документиленни
почта-биле чорудар апарганда, дараазын-
да адресче чорударын диледивис: Тыва
Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудум-
чузу, бажың. 18 (каб № 19 «в»), «Конкурс-
ка» деп демдегледип каар.

Тодаргай информация билип алырда:
1) телефон: (839422)3-04-10; 3-31-11;
2) факс: (839422) 3-31-11;
3) электроннуг почта адреси: 17kadrov@
mail.ru (дыңнадыгларны «Конкурс» деп те-
ма-биле чорудар).

ТЫВАНЫҢ КАМБЫ-ЛАМАЗЫ ХЕЛИҢ ТЕНЗИН ЦУЛТИМ БАШКЫНЫҢ ШАГАА МУРНУНДА ЧОН-БИЛЕ УЖУРАЖЫР ЧУРУМУ

Тээли	12.00 шакта	Шагаан-Арыг	16.00 шакта
Кызыл-Мажалык	15.00 шакта	Чаа-Хөл	18.00 шакта
Ак-Довурак	18.00 шакта	Бай-Хаак	12.00 шакта
Хандагайты	12.00 шакта	Самагалтай	16.00 шакта
Чадаана	16.00 шакта	Эрзин	18.00 шакта
Сүт-Хөл	18.00 шакта	Сарыг-Сеп	11.00 шакта
Хову-Аксы	12.00 шакта	Туран	13.00 шакта

«Тываның буддистериниң каттыжышкыны» деп
төпчүткен шажын ниитилели.

ЭРИГ БААРЛЫГ ТЫВА ЧОНУМДАН ДУЗА ДИЛЕП ТУР БИС!

Хүндүлүг тыва чонум, чаңгыс чер-чурттугларым!
Мээң чаңгыс оғлум **Эрелчин Артемович САЛЧАК**
2009 чылда бажында улуг кемдээшкиниг төрүттүнген.
Амгы үеде байдалы дыка берге. Дүне, хүндүс-даа уду-
вас, ыглаар, кылашавас! Оглумнуң кадыын экижидип
алыр дээш Москва хоорайга февраль айда четкен турар
бис. Ынчангаш «далайга дамды дузадан» кадып, 2013
чылдың январь 31-де Чаа-Хөл суурга Тываның алдарлыг
артистериниң дузазы-биле ачы-дуза марафонунга кир-
жил келириңерни диледивис.
Чаа-Хөл кожуун. Чаа-Хөл суур, Шактар Александр,
7-2.
Хүндүткел-биле Эрелчинниң авазы **Саяна САЛЧАК**.
Харылзажыр номерлер: 89232678981, 89235498050
«Россельхозбанкны» Тыва регион филиалы, кли-
ент: Саяна Александровна САЛЧАК.
Хууда агар санның дугаары 42301810257130000205
ИНН 7725114488, БИК 049304738, КПП 170102002
ОГРН 1027700342890, Кор. сч. 30101810400000000738
Тыва Республика, Чаа-Хөл кожуун, Чаа-Хөл суур, Ленин
кудумчузу, бажың 8 А.

КУШ ЧОК ДЕП САНААР

Кызыл кожуунуң Сукпак ортумак школазының 2010 чылдың июнь 25-те **Дуу-Дарый Александровна ТЮЛЮШТУҢ** адынга тыыскан 17 СБ 0000045 дугаарлыг аттестаттын читкенин барымдаалаш, ону күш чок деп санаар.

ХҮНДҮЛҮГ ХАМААТЫЛАР — ЭЛЕКТРИ ЭНЕР- ГИЯЗЫНЫҢ ХЕРЕГЛЕКЧИЛЕРИ!

Электри энергиязын ажылгааны дээш санажылга дыңнадыгларын шын долдурары-биле
электри чарыгдалын көргүзүп турар дериг-херекселиңерде сан-чурагайларны ай санында
25-тиң хүнүңге чедир 8(39422) 5-60-95, 5-60-96, 5-60-73, 5-60-87 телефоннар-биле, sverka@
tyvaensb.ru. электроннуг почта-биле дыңнадырларны чарлап тур. Дыңнадыгларга абонент
бүрүзү агар санының дугаарын болгаш адресин айтыры чугула.

«Тываэнергосбыт» ААН администрациясы.

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрацию Каа-Хемского района поступило заявление от гр. **Ширин-оол Дор-
жуевича ОНДАРА** о предоставлении земельного участка из земель сельскохозяйственного
назначения (пастбища), общей площадью 380000 кв.м. (площадь ориентировочная, уточняется
по материалам межевания), расположенного по адресу (имеющего адресные ориентиры):
Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Бояровка, местечко I — Лог, для сельскохозяйственного
использования, в аренду сроком на 49 лет. В рамках действующего законодательства
в течении 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Каа-Хемского
района принимает письменные возражения по данному заявлению.

В извещении опубликованном в газете «Тувинская правда» от 17.12.2009 г. № 158
(экз. 16837) от гр. РФ **Марии Аковны БАЛДАН** о предоставлении земельного участка из
земель населенного пункта на праве аренды для индивидуальной жилой застройки общей
площадью 1500 кв.м., расположенного по адресу: Республика Тыва, Тоджинский кожуун,
с. Тоора-Хем, ул. Рабочая 41 исправить в части общей площади земельного участка «1500
кв.м.» на «2000 кв.м.» и вид разрешенного использования «для индивидуальной
 жилой застройки» «для индивидуального жилого строительства».

Учебный центр сельхозтехникума оказывает услуги по ремонту легковых автомобилей:
развал-схождение, шиномонтаж, ремонт подвески, ремонт двигателя, мелкий ремонт лако-
красочного покрытия. Заключаем договора с организациями на ТО и ремонт автомобилей по
безналичному расчету. Обращаться ул. Дружба 2 «а», учебные мастерские тел. 8 913 344 1135.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республика-
ның Информатизация болгаш харыл-
заа яамызы.
Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

кол редак-
тор—2-01-35, хүлээп алышкын өрээли — 2-30-69, редак-
торнуң оралакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-17-91.
КИЛДИСТЕР: нитилел-политиктиг килдис—2-18-10,
культура, өөрөдиге, көдээ ажыл-агый килдизи — 2-03-
88, чагаа — 2-17-09, реклама килдизи — 2-17-09, очулга
— 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77, тел/факс (394-22) 2-17-94.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама.
Тираж 8230. Чагыг 10. Номерни парлагже дужаа-
ганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Төрүттүнген хүндүр-биле!

Бистиң ынак ававыс **Валентина Ивановна КУУЛАРНЫҢ** бо хүннерде
ген хүнү. Ол хөй чылдарда Чөөн-Хемчик кожуунда Теве-Хая школазында
башкылап ажылдап чоруур. Эргим киживиске юбилейин таварыштыр бажы
шылды, аас-кежикти, уругларының аразына ам-даа хөй чыл чоруурун йөр

Өпейледип өстүрүп каан ававыс сээ
Өөрүшкүнү сеткиливис ханызындан күзедивис.
Аарыгларга, бергелерге алыспайн,
Ажы-төлүн улгаткыже азырадың.
Аңгы-аңгы ажылдарга иженгештин,
Аал ишти бистер дээштиң кызып чордун,
«Чаыг кылбайн эки чуртта, кызым»,
дээнин, чагыгларың сактып чор бис, ынак авай!

Ооңуң ээзи **Владимир Очурович. Уруглары:** Азияна, Ай-
Алдынаш, Монгунаш. Күдээлери: Альберт, Омак, Андриаш.
пунктары: Ассель, Белек, Алиса, Сережа, Дениска, Саа

Хүндүлүг «Шын» солун! Январың 28-те бистиң ававыстың төрүттүнген хүнү. А
Лидия Болат-ооловна НОРБУ дээр. Өвүр кожуунуң Дус-Даг эге школазында
чыл башкылап чоруур. Ынак солунуң арынынга байыр чедиришкенин номчуза,
өөрүүр ийик. Сагыш-сеткили оожум-тайбың чоруурун, кадыкшылды күзээр ийик б

Авай!
Кадыг-бергээ душканымда
Кара чаңгыс камгалакчым, сүмечим сен.
Авай!
Чааскаанзырап, сагыш аарып келгенимде
Чаңгыс сенче дуза дилеп долгап кээр мен.
Авай!
Өөрүшкүлүг, эки-менди чораанымда
Өөңге кирбейн чорааным дээш өршээ, авай!
Авай!
Бууккан чүрээм эми-дир сен.
Булут өттүр чайнап чыраан сылдызым сен.

Оолдары Орлан, Омак. Москва хоор.

Анатолий Васильевич БИЧЕ-ООЛ

2013 чылдың январь 26-да 54 харлап чорааш, **Анатолий Васильевич БИЧЕ-ООЛ** хенертен мөчээн.

Ол 1959 чылдың апрель 11-де Барыын-Хемчик ко-
жуунун Кызыл-Мажалык суурга ажылчын өг-бүлөгө төрүттүнген.
Чылда Кызыл-Мажалыктын №1 ортумак школазын д-
соонда, 1977-1979 чылдарда Совет Армияның хүрээл-
шериг албанын эрттирген. Шөригден келген соонда
ажылчы оруун Кызыл-Мажалык суурга көжүп чоруур
застаттыг колоннага (ПМК-1) чолаачы болуп эгелээ-
соонда элээн үр чылдарда Барыын-Хемчик кожуунун
заводунун бүдүрүлгө килдизинге начальник болуп аж-
Ооң соонда Барыын-Хемчик кожуунун культура килд-
даргазының ажыл-агый талазы-биле оралакчызы болуп
дал турган. 10 чыл иштинде «Тувкоммунэнерго» бүдү-
электромонтер болуп ажылдаан.

Анатолий Васильевич Биче-оол Тыва Республиканың
Хуралының (парламентизинин) Төлээлекчилер палатазының депутадынга соңгутка-
чыыш улаштыр чоннуң төлээлекчи депутады болуп турган. 2012 чылдың сентябрьда
Республиканың Барыын-Хемчик кожуунунун Төлээлекчилер хуралының дөрткү чыыш
депутадынга соңгуттурган.

А.В. Биче-оол Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының аңгы-аңгы деңгел-
ниң Хүндүлөл бижикитери, өөрүп четтиришкенин-биле шаңнаткан. Өг-бүлезинин
чөлөңгичи, бир оолдун ынак адазы.

Ажылдап чораан черлеринге Анатолий Васильевич бедик мергежилдин, даан-
херээңге харысалгалыын көргүзүп келген. Ажылды шын организаптап билер,
ынак, ак сеткилдиг, чонунга кичээңгейлиг, эки хамаарылгалыг, кады ажылдаан, эдер
кижилериниң хүндүткелин чаалап алган ат-сураглыг эш болуп чүрөктерге артар.

Тыва Республиканың Баштыңы биле Тыва Республиканың Чазаа Бүгү-рос-
«Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның кежигүнү, Барыын-Хемчик кожу-
Төлээлекчилер хуралының депутады

**Анатолий Васильевич
БИЧЕ-ООЛДУҢ**

элекке мөчээни-биле холбаштыр ооң төрөлдөргө болгаш чоок кижилеринге
кажыдалды илередип, эгиттинмес чидиргени оларның-биле үлежип тур.

Тыва Республиканың Улуг Хуралы (парламентизи) депутат Буян Анатольевич
оолга ооң адазы

**Анатолий Васильевич
БИЧЕ-ООЛДУҢ**

элекке мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыдалды илередип, эгиттинмес чидир-
үлежип тур.

Расч.счет № 40603810400000000263 Корр.счет № 301018105000000000
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101010
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуни-
лика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь
бүрүткээн. Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко)
Солунда парлааттыг мате риалдарның авторларының бодалдары ре-
цияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары бол-
өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харылы